

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра міжнародного та європейського права

Міждисциплінарна курсова робота

на тему:

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС У КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ
ПРАВА**

Студента 3 курсу МП- 31 групи

Галузь знань 29 Міжнародні відносини

Спеціальність 293 Міжнародне право

Бай О. О.

Керівник: кандидат юридичних наук,
доцент, завідувач кафедри міжнародного
права та міграційної політики

Саванець Людмила Михайлівна

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____

Члени комісії:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Тернопіль – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА.....	6
1.1. Поняття, ознаки та принципи кримінального процесу в континентальній правовій системі.....	6
1.2. Джерела та моделі кримінального процесу в країнах романо-германської правової сім'ї.....	12
РОЗДІЛ 2. СТАДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА.....	18
2.1. Досудове розслідування та його особливості в країнах континентальної системи права.....	18
2.2. Судовий розгляд кримінальних справ та роль суду і сторін у процесі..	22
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КОНТИНЕНТАЛЬНИХ КРАЇНАХ.....	26
3.1. Основні проблеми функціонування кримінального процесу в країнах континентальної правової системи.....	26
3.2. Гармонізація кримінального процесу з міжнародними стандартами та перспективи розвитку.....	30
ВИСНОВКИ.....	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	36

ВСТУП

Актуальність теми. Кримінальний процес є одним із найважливіших інститутів правової системи будь-якої держави, оскільки саме через нього реалізується державна функція кримінального переслідування, забезпечується захист прав і законних інтересів осіб, а також підтримується публічний порядок у суспільстві. В умовах глобалізації правових систем та активної інтеграції держав до міжнародного правового простору особливого значення набуває порівняльно-правове дослідження кримінального судочинства, зокрема в країнах континентальної системи права, яка охоплює переважну більшість держав Європи, Латинської Америки, а також низку країн Азії та Африки.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що континентальна правова система формує специфічний тип кримінального процесу, який суттєво відрізняється від англо-американської моделі за своєю структурою, принципами, роллю учасників та організацією судочинства. Розуміння цих відмінностей має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже багато держав, у тому числі Україна, здійснюють реформування власних кримінально-процесуальних систем з урахуванням досвіду провідних континентальних правопорядків – Франції, Німеччини, Італії, Іспанії та інших. У цьому контексті системний аналіз поняття, принципів, джерел, моделей, стадій та проблем кримінального процесу в країнах романо-германської правової сім'ї набуває особливої наукової цінності.

Стан дослідження теми. Питання кримінального процесу в країнах континентального права досліджувалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, порівняльно-правові аспекти кримінального судочинства висвітлювали А. Б. Войнарович, А. Молдован, В. О. Попелюшко, Г. В. Соловий, Ю. В. Циганюк, а також зарубіжні дослідники М. Дамаська та інші. Питання досудового розслідування, джерел кримінального процесу, угод у кримінальному провадженні, захисту прав потерпілих та гармонізації з міжнародними стандартами охоплені в численних публікаціях українських правознавців.

Метою курсової роботи є комплексний порівняльно-правовий аналіз кримінального процесу в країнах континентальної системи права, виявлення його характерних ознак, принципів, структури та тенденцій розвитку.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

- розкрити поняття, ознаки та принципи кримінального процесу в континентальній правовій системі;
- дослідити джерела та моделі кримінального процесу в країнах романо-германської правової сім'ї;
- охарактеризувати особливості досудового розслідування в країнах континентального права;
- проаналізувати судовий розгляд кримінальних справ та роль суду і сторін у процесі;
- виявити основні проблеми функціонування кримінального процесу; дослідити перспективи гармонізації кримінального процесу з міжнародними стандартами.

Об'єктом дослідження є кримінальний процес у країнах континентальної системи права як система правових відносин, що виникають у зв'язку з провадженням у кримінальних справах.

Предметом дослідження є правові норми, принципи, інститути та механізми кримінального судочинства в державах романо-германської правової сім'ї.

Методи дослідження. У роботі застосовуються такі методи: порівняльно-правовий – для аналізу кримінально-процесуального законодавства різних держав; системно-структурний – для дослідження будови кримінального процесу; історико-правовий – для з'ясування генезису кримінально-процесуальних інститутів; формально-юридичний – для тлумачення правових норм; аналітичний та синтетичний методи – для узагальнення отриманих результатів.

Структура роботи. Курсова робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають шість підрозділів, висновків та списку використаних джерел (25 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 38 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ПРАВА

1.1. Поняття, ознаки та принципи кримінального процесу в континентальній правовій системі

Кримінальний процес як правова категорія у своєму змістовному наповненні відображає не лише сукупність процесуальних дій та рішень, а й певну філософію державного реагування на злочин, що склалася в межах конкретної правової системи. Саме тому розуміння кримінального процесу в країнах континентальної правової системи неможливе без з'ясування його концептуальних засад, які формувалися протягом століть під впливом римського права, канонічного судочинства, а також ідей природного права й Просвітництва. Специфіка континентального кримінального процесу полягає в тому, що він розглядається передусім як публічно-правова діяльність, спрямована на встановлення об'єктивної істини у справі, захист суспільних інтересів і невідворотність покарання за вчинені злочини. Цей підхід суттєво вирізняє його від англо-американської моделі, де процес будується навколо змагання рівноправних сторін і де роль суду зводиться до ролі нейтрального арбітра.

Поняття кримінального процесу в доктрині держав континентальної правової системи традиційно тлумачиться у двох основних значеннях – широкому та вузькому. У широкому розумінні кримінальний процес охоплює всю сукупність правовідносин, що виникають між державними органами, посадовими особами та приватними суб'єктами у зв'язку із вчиненням злочину, включаючи діяльність поліції, прокуратури, слідчого судді, суду, а також права і обов'язки сторін на кожній стадії провадження. У вузькому значенні під кримінальним процесом розуміється врегульована нормами кримінально-процесуального права діяльність компетентних державних органів із розслідування, розгляду та вирішення кримінальних справ. Обидва підходи відображають загальну тенденцію до розуміння кримінального процесу як виключно публічної за своєю природою діяльності, де держава виступає головним суб'єктом кримінального переслідування [17, с. 34].

Характерною ознакою кримінального процесу в країнах континентальної системи права є його розгалужена нормативно-правова база, що формується переважно шляхом кодифікації. На відміну від прецедентного права, де основним джерелом є судові рішення, у континентальних правових системах кримінально-процесуальний порядок детально регламентується спеціальними кодексами – кримінально-процесуальними або кодексами кримінального судочинства. Такий підхід забезпечує передбачуваність і системність у регулюванні кримінально-процесуальних відносин, проте водночас може обмежувати гнучкість правозастосування у нестандартних ситуаціях. Важливо, що кодифікаційна традиція в цих державах не виключає наявності значного масиву підзаконних актів, відомчих інструкцій та міжнародно-правових норм, які органічно доповнюють кодексові приписи [4, с. 119].

Серед ознак кримінального процесу в континентальній правовій системі особливе місце посідає принцип публічності, який означає, що кримінальне переслідування є обов'язком держави, а не правом чи привілеєм окремих осіб. Цей принцип закріплений у кримінально-процесуальному законодавстві більшості держав романо-германської правової сім'ї і передбачає, що прокурор зобов'язаний порушити кримінальне провадження при наявності достатніх підстав, незалежно від позиції потерпілого. Принцип публічності безпосередньо пов'язаний із принципом офіційності, відповідно до якого державні органи ведуть процес за власною ініціативою, не чекаючи запитів чи клопотань від приватних осіб. Разом ці принципи формують специфічний публічно-правовий характер континентального кримінального процесу, в якому інтереси суспільства ставляться вище за приватний інтерес окремих учасників. Водночас принцип публічності поступово доповнюється диспозитивними елементами, що виявляються, зокрема, у визнанні за потерпілим права відмовитися від обвинувачення у справах приватного обвинувачення [15, с. 47].

Іншою ключовою ознакою кримінального процесу континентального типу є принцип слідчого (інквізиційного) начала на стадії досудового розслідування. Хоча сучасний кримінальний процес держав романо-германської правової сім'ї

давно відмовився від класичного інквізиційного процесу в його середньовічному розумінні, елементи слідчого начала зберігаються й сьогодні. Вони виявляються у тому, що орган розслідування зобов'язаний самостійно, за власною ініціативою встановлювати всі обставини справи, збирати докази як на користь обвинувачення, так і на користь захисту, не покладаючись виключно на доказову активність сторін. Цей підхід принципово відрізняється від змагального процесу, де слідчі функції фактично виконуються самими сторонами. У більшості сучасних континентальних правових систем слідче начало поєднується з елементами змагальності, що зумовлює формування змішаних процесуальних моделей, яким притаманна двоїстість на різних стадіях провадження. Саме це поєднання є однією з найвизначніших структурних особливостей сучасного кримінального процесу Франції, Німеччини, Іспанії, Бельгії та інших провідних держав континентальної Європи [20, с. 168].

Система принципів кримінального процесу в країнах континентальної правової системи є досить розгалуженою і традиційно включає як загальноправові засади, так і спеціальні кримінально-процесуальні принципи. До загальноправових засад, що пронизують увесь кримінальний процес, належать принципи законності, рівності перед законом і судом, поваги до людської гідності, а також принцип справедливого судочинства, що закріплений у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та знаходить своє безпосереднє відображення у національному кримінально-процесуальному законодавстві більшості держав Ради Європи. Принцип законності у кримінальному процесі означає, що будь-яке процесуальне рішення та дія мають ґрунтуватися на законі, а відступ від законодавчих приписів тягне за собою визнання доказів недопустимими або скасування незаконних рішень. Цей принцип є ключовою гарантією від свавілля державних органів у сфері кримінального переслідування і пронизує всі стадії процесу – від порушення провадження до виконання вироку. Разом із тим принцип законності не виключає наявності у суддів певного розсуду при оцінці доказів та призначенні покарання, що є невід'ємним елементом суддівської функції в будь-якій правовій системі.

До спеціальних принципів кримінального процесу континентальних держав відносяться принцип презумпції невинуватості, принцип права на захист, принцип безпосередності дослідження доказів, принцип усності, гласності, неперервності та ін. Принцип презумпції невинуватості, закріплений у конституціях і кримінально-процесуальних кодексах переважної більшості держав романо-германської правової сім'ї, означає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину доти, доки її вину не буде доведено у встановленому законом порядку і підтверджено вироком суду. Цей принцип несе подвійне функціональне навантаження: по-перше, він є гарантією прав обвинуваченого від необґрунтованого переслідування; по-друге, він покладає тягар доведення вини виключно на сторону обвинувачення, звільняючи обвинуваченого від обов'язку доводити власну невинуватість. У правових системах Франції, Німеччини та Іспанії принцип презумпції невинуватості набув конституційного закріплення і є безпосередньо чинним, тобто може застосовуватися судами незалежно від наявності відповідних положень у галузевому законодавстві.

Принцип права на захист у кримінальному процесі континентального типу передбачає гарантування обвинуваченому можливості особисто або за допомогою захисника здійснювати захист від пред'явленого обвинувачення. Цей принцип охоплює широке коло прав: право на ознайомлення з матеріалами справи, право на надання доказів та їх витребування, право на участь у слуханнях, право на оскарження процесуальних рішень тощо. В окремих державах, зокрема у Франції, право на захист набуло особливого значення після реформ кримінально-процесуального законодавства, пов'язаних із приведенням його у відповідність до вимог Європейського суду з прав людини. У Федеративній Республіці Німеччина право на захист також конституційно закріплене і реалізується через систему обов'язкового захисту у справах про тяжкі злочини, де участь адвоката є обов'язковою незалежно від бажання обвинуваченого. Слід зазначити, що рівень реалізації права на захист у практиці різних континентальних держав є неоднаковим і залежить від ступеня

розвиненості інституту адвокатури, рівня правової свідомості населення, а також від наявності механізмів безоплатної правової допомоги.

Принцип безпосередності дослідження доказів у кримінальному процесі континентальних держав означає, що суд зобов'язаний безпосередньо заслухати та дослідити всі докази у справі, а не обмежуватися посиланнями на матеріали досудового розслідування. Цей принцип забезпечує реалізацію права обвинуваченого на очне ознайомлення зі свідками та іншими доказами, що становить одну з гарантій справедливого судочинства відповідно до статті 6 Конвенції. Водночас у деяких континентальних правових системах – зокрема у французькій – дозволяється використання письмових матеріалів досудового розслідування як доказів у суді, що певною мірою обмежує дію принципу безпосередності та є предметом тривалих дискусій у правовій доктрині. Принцип усності тісно пов'язаний із принципом безпосередності і вимагає, щоб судовий розгляд відбувався усно, а не шляхом дослідження виключно письмових матеріалів. Цей принцип виступає важливою гарантією змагальності та публічності судового процесу, дозволяючи всім учасникам і присутнім особам безпосередньо сприймати хід судового розгляду.

Принцип гласності в кримінальному процесі континентальних держав означає, що судовий розгляд є відкритим для публіки та преси, за винятком випадків, прямо передбачених законом, зокрема коли цього вимагають інтереси захисту малолітніх, охорона приватного життя сторін або міркування національної безпеки. Гласність забезпечує соціальний контроль над правосуддям і сприяє підтриманню суспільної довіри до суду. Поряд із цим принцип неперервності судового розгляду вимагає, щоб судовий процес відбувався без невиправданих перерв, які могли б порушити безпосереднє сприйняття суддями матеріалів справи та ускладнити прийняття обґрунтованого рішення. Сукупність цих принципів формує цілісну систему гарантій, що забезпечують справедливість і законність кримінального судочинства в державах романо-германської правової сім'ї.

Важливою особливістю принципової системи кримінального процесу в континентальних державах є принцип об'єктивності або всебічності розслідування. Відповідно до цього принципу орган розслідування та прокурор зобов'язані встановлювати всі обставини справи в їх повноті – не лише ті, що свідчать проти обвинуваченого, а й ті, що можуть його виправдати або пом'якшити відповідальність. Цей принцип відображає публічно-правовий характер кримінального переслідування в континентальних системах і принципово відрізняє їх від змагального процесу, де кожна сторона самостійно збирає докази на свою користь. На практиці реалізація принципу об'єктивності є складним завданням, адже прокурор одночасно виконує функцію підтримання обвинувачення і функцію об'єктивного представника публічного інтересу. Намагання поєднати ці дві ролі породжує системні суперечності, які не мають однозначного вирішення в жодній із сучасних континентальних правових систем.

Принцип незалежності суду є одним із наріжних каменів будь-якого правопорядку, проте в контексті кримінального процесу континентальних держав він набуває особливого змісту. Суддівська незалежність гарантується тут передусім конституційно-правовими механізмами: незмінністю суддів, їх несумісністю з іншими посадами, особливим порядком призначення та звільнення, а також фінансовою незалежністю судової гілки влади. Водночас у деяких континентальних правових системах незалежність суддів поєднується з їхньою активною роллю у дослідженні доказів і встановленні обставин справи, що відрізняє їх від суддів у змагальному процесі, які залишаються пасивними арбітрами між сторонами. Активна роль судді є однією з найхарактерніших ознак континентального кримінального процесу, яка особливо яскраво виявляється у стадії судового розгляду.

Таким чином, кримінальний процес у країнах континентальної системи права є самобутнім правовим явищем із характерними ознаками, принципами та структурою, що склалися під впливом тривалої юридичної традиції. Його визначальними рисами є публічно-правовий характер кримінального

переслідування, активна роль державних органів у встановленні об'єктивної істини, розвинена система принципів, що гарантують права учасників процесу, а також поєднання слідчого начала на досудовому етапі зі змагальними елементами на стадії судового розгляду. Сукупність цих особливостей формує специфічний образ континентального кримінального судочинства, що відрізняє його від інших процесуальних моделей і зумовлює особливий підхід до вирішення питань кримінальної відповідальності та захисту прав особи.

1.2. Джерела та моделі кримінального процесу в країнах романо-германської правової сім'ї

Дослідження джерел кримінального процесу в державах романо-германської правової сім'ї має принципово важливе теоретичне та практичне значення, оскільки саме система джерел визначає правову основу, на якій ґрунтується вся кримінально-процесуальна діяльність. Під джерелом кримінально-процесуального права в доктрині континентальних держав традиційно розуміється зовнішня форма вираження та закріплення норм, що регулюють порядок провадження у кримінальних справах. Специфіка романо-германської правової сім'ї полягає в тому, що головним і, як правило, основним джерелом кримінального процесу тут є закон – насамперед конституція і кримінально-процесуальний кодекс, тоді як прецедент, на відміну від правових систем загального права, офіційно джерелом не визнається, хоча фактично може впливати на правозастосування. Цей підхід відображає загальну для континентального права концепцію верховенства закону та підзаконного характеру судових рішень.

Вищим за юридичною силою джерелом кримінального процесу в будь-якій державі романо-германської правової сім'ї є конституція. Конституційні норми встановлюють основоположні гарантії прав і свобод людини у сфері кримінального судочинства: недоторканність особи, недоторканність житла, таємницю листування, право на захист, презумпцію невинуватості та ін.

Конституційні положення мають пряму дію і є обов'язковими для застосування судами при вирішенні конкретних справ. У Федеративній Республіці Німеччина Основний закон 1949 року містить цілий комплекс конституційних гарантій у кримінальному судочинстві, зокрема статті 101–104, присвячені засадам законного судді, заборону ретроактивного застосування закону, гарантії при позбавленні волі тощо. У Французькій Республіці конституційні гарантії кримінального судочинства значною мірою впливають з Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка є частиною конституційного блоку Франції, та з преамбули Конституції 1946 року [6, с. 241].

Центральне місце у системі джерел кримінального процесу романо-германських держав займає кримінально-процесуальний кодекс – систематизований нормативний акт, що регламентує весь порядок провадження у кримінальних справах від моменту виявлення злочину до виконання вироку. Традиція кодифікації кримінально-процесуального законодавства бере початок з наполеонівської епохи: Кодекс кримінального розслідування Франції 1808 року став першим у новій історії Європи зразком систематизованого кримінально-процесуального кодексу, що поєднав елементи інквізиційного та змагального процесів і справив визначальний вплив на розвиток кримінально-процесуального законодавства більшості континентальних держав. Наступний етап кодифікації у Франції ознаменувався прийняттям Кримінально-процесуального кодексу 1958 року, який діє й нині. У ФРН основним джерелом є Кримінально-процесуальний кодекс (Strafprozeßordnung) 1877 року з численними подальшими змінами та доповненнями. Кримінально-процесуальні кодекси романо-германських держав відрізняються детальністю регламентації, чіткою структуризацією та відносною стабільністю, хоча останні десятиліття ознаменувалися активним реформуванням цих актів у відповідь на виклики сучасності [11, с. 53].

Поряд з конституцією і кримінально-процесуальним кодексом у системі джерел кримінального процесу романо-германських держав важливу роль відіграють інші законодавчі акти – насамперед закони про організацію судової

системи, про прокуратуру, про адвокатуру, а також спеціальні закони, що регулюють окремі інститути кримінального процесу (наприклад, закони про оперативно-розшукову діяльність, про захист персональних даних, про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах тощо). Ця нормативна база утворює разом із кодексом систему джерел кримінально-процесуального права, яка забезпечує комплексне і багаторівневе регулювання кримінально-процесуальних відносин. Важливим джерелом кримінального процесу є також підзаконні нормативні акти – постанови уряду, накази міністерства юстиції, відомчі інструкції, які деталізують виконання вимог закону і заповнюють прогалини у правовому регулюванні. Проте підзаконні акти не можуть суперечити кодексу і закону та застосовуються лише у межах, встановлених законодавцем.

Міжнародні договори та угоди є особливим джерелом кримінального процесу в державах романо-германської правової сім'ї. Після Другої світової війни ці держави активно включилися у процес формування міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини та кримінального судочинства. Найважливішим міжнародним договором у цій сфері є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, ратифікована всіма державами – членами Ради Європи. Положення Конвенції, насамперед статті 5 і 6, безпосередньо встановлюють стандарти законності позбавлення волі та права на справедливий суд, які є обов'язковими для держав-учасниць і підкріплені практикою Європейського суду з прав людини, яка де-факто набула значення обов'язкового орієнтиру для національних судів романо-германських держав. Поряд з Конвенцією важливими міжнародними джерелами є Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, директиви Європейського Союзу у сфері кримінального судочинства, а також двосторонні договори про правову допомогу у кримінальних справах і видачу злочинців [5, с. 497].

Окрему і значущу роль у системі джерел кримінально-процесуального права відіграють рішення конституційних судів. Конституційні суди Франції, Іспанії, Німеччини, Австрії, Португалії та інших держав мають повноваження

перевіряти відповідність законодавства конституції і своїми рішеннями фактично створюють нові правові норми або визнають чинні такими, що суперечать конституційним приписам. Рішення конституційних судів є обов'язковими для всіх органів державної влади, включаючи законодавця, і можуть мати наслідком скасування або зміну кримінально-процесуальних норм. Хоча формально ці рішення не визнаються прецедентами в традиційному розумінні, на практиці вони виконують нормотворчу функцію і є невід'ємним елементом правової системи сучасних континентальних держав. Саме рішення конституційних судів значною мірою визначили сучасний обсяг гарантій прав обвинуваченого та стандарти допустимості доказів у кримінальному процесі провідних романо-германських держав.

Щодо моделей кримінального процесу в країнах романо-германської правової сім'ї, то в доктрині порівняльного кримінального процесу зазвичай виокремлюють декілька основних моделей – інквізиційну, змагальну та змішану, – кожна з яких відображає певну концепцію організації кримінально-процесуальної діяльності та розподілу ролей між її учасниками. Класична інквізиційна модель, що набула поширення в Європі у Середньовіччі та ранній Новий час, передбачала зосередження всіх процесуальних функцій – розслідування, обвинувачення, захисту та прийняття рішення – в руках одного органу чи посадової особи, що фактично унеможливлювало незалежне здійснення захисту і гарантований розгляд справи незалежним судом. З епохою Просвітництва та буржуазними революціями ця модель зазнала суттєвих трансформацій, проте деякі її елементи були збережені у модернізованому вигляді [13, с. 307].

Змагальна модель кримінального процесу, яка є базовою для правових систем загального права, характеризується рівноправністю обвинувачення та захисту, пасивністю суду як нейтрального арбітра та покладенням тягара доведення виключно на сторону обвинувачення. Ця модель базується на ліберальній концепції права, де індивідуальні свободи обвинуваченого протиставляються державній владі, а судовий процес розглядається як

рівноправне змагання сторін. Проте, незважаючи на привабливість ідеї рівноправності, змагальна модель має й суттєві недоліки: вона значною мірою залежить від фінансових можливостей сторін, що на практиці ставить малозабезпечених обвинувачених у не вигідне становище порівняно з добре фінансованим обвинуваченням. У державах романо-германської правової сім'ї змагальна модель не застосовується у чистому вигляді, однак її елементи активно запозичуються в ході сучасних реформ кримінально-процесуального законодавства.

Змішана модель кримінального процесу є найбільш поширеною серед держав романо-германської правової сім'ї і поєднує риси інквізиційного та змагального процесів на різних стадіях провадження. Типовою для цієї моделі є ситуація, коли досудове розслідування здійснюється в умовах переважання слідчого начала, тоді як судовий розгляд будується на змагальних засадах. Таку модель закріплено у французькому кримінальному процесі, де Кримінально-процесуальний кодекс 1958 року передбачає функцію слідчого судді (*juge d'instruction*) з широкими повноваженнями на стадії попереднього слідства поряд із гарантіями змагальності на стадії судового розгляду. У Федеративній Республіці Німеччина змішана модель також є базовою, проте інститут слідчого судді тут відсутній, а функції досудового розслідування зосереджені в прокуратури за технічного сприяння поліції. Іспанія, Португалія, Нідерланди, Бельгія та низка інших держав романо-германської правової сім'ї також реалізують змішану модель, хоча конкретні її параметри суттєво різняться від країни до країни.

Французька модель кримінального процесу, що здійснила значний вплив на формування кримінально-процесуальних систем багатьох держав – колишніх французьких колоній, а також ряду країн Центральної та Східної Європи, традиційно характеризується тричленною структурою стадій: попередня поліцейська перевірка (*enquête préliminaire*), попереднє судове слідство (*instruction*) і судовий розгляд (*jugement*). Ця структура відображає намагання поєднати ефективність оперативного розслідування з надійними гарантіями прав

особи на стадії попереднього слідства, де незалежний суддя здійснює контроль за законністю обмеження прав та свобод. Водночас практика функціонування французької моделі неодноразово піддавалась критиці з боку Європейського суду з прав людини у зв'язку з недостатнім забезпеченням права на захист на початкових стадіях провадження, що зумовило кілька хвиль реформ кримінально-процесуального законодавства Франції у 1990–2000-х роках.

Німецька модель кримінального процесу вирізняється серед інших континентальних моделей насамперед значно сильнішими процесуальними гарантіями прав обвинуваченого вже на стадії досудового розслідування. Відсутність інституту слідчого судді компенсується тут широкими повноваженнями суддів із санкціонування слідчих дій – обшуків, арештів, прослуховування переговорів тощо, а також активною роллю прокурора як хранителя законності у досудовому провадженні. Суттєвою особливістю германської моделі є принцип законності переслідування (*Legalitätsprinzip*), який зобов'язує прокурора порушити провадження при наявності достатніх підстав, на відміну від принципу доцільності (*Opportunitätsprinzip*), що передбачає право прокурора відмовитися від переслідування з міркувань доцільності

Отже, система джерел та моделей кримінального процесу в країнах романо-германської правової сім'ї відрізняється значним різноманіттям і внутрішньою складністю. Головним джерелом кримінального процесу тут залишається закон – насамперед конституція та кримінально-процесуальний кодекс, – проте поряд з ним дедалі більше значення набувають міжнародні договори, практика Європейського суду з прав людини та рішення конституційних судів. Базовою моделлю кримінального процесу в цих державах є змішана модель, яка поєднує слідчі та змагальні елементи на різних стадіях провадження, хоча конкретні параметри цієї моделі суттєво варіюються залежно від національних традицій, правової культури та ступеня впливу наднаціональних правових стандартів.

РОЗДІЛ 2. СТАДІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КРАЇНАХ КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА

2.1. Досудове розслідування та його особливості в країнах континентальної системи права

Досудове розслідування є однією з центральних і найбільш значущих стадій кримінального процесу в державах континентальної правової системи. Саме на цій стадії закладаються основи всього наступного провадження: збираються, перевіряються і закріплюються докази, встановлюються обставини вчинення злочину, вирішуються питання про застосування запобіжних заходів і про притягнення осіб до кримінальної відповідальності. Від якості досудового розслідування безпосередньо залежить обґрунтованість обвинувачення та, зрештою, справедливості судового рішення. У державах романо-германської правової сім'ї досудове розслідування традиційно будується на засадах, що суттєво відрізняють його від аналогічної стадії в системах загального права: воно здійснюється переважно під керівництвом або контролем органів прокуратури чи судового слідства, а не поліції, і базується на принципах об'єктивності, всебічності та повноти встановлення обставин справи.

Особливості досудового розслідування у Французькій Республіці пов'язані насамперед із дуалізмом його структури: воно включає стадію поліцейського дізнання (*enquête de police*) і стадію судового слідства (*instruction judiciaire*), яке ведеться слідчим суддею. Поліцейське дізнання поділяється на дізнання *in flagrante delicto* (по гарячих слідах), попереднє дізнання та інші форми, кожна з яких має власну правову регламентацію і повноваження. Слідчий суддя (*juge d'instruction*) є ключовою фігурою французького досудового провадження: він наділений широкими процесуальними повноваженнями, включаючи право на проведення обшуків, допитів, призначення експертиз, а також право на застосування попереднього ув'язнення. Слідчий суддя у французькій системі поєднує функції збирання доказів та судового контролю за їх законністю, що породжує інституційну суперечність між роллю слідчого й роллю судді та неодноразово ставало предметом критики з боку ЄСПЛ [18, с. 41].

Досудове розслідування у Федеративній Республіці Німеччина організоване принципово інакше. Тут відсутній інститут слідчого судді: розслідування здійснює прокуратура (Staatsanwaltschaft) за технічного та оперативного сприяння поліції. Прокурор Німеччини є формальним господарем (Herr des Vorverfahrens) – господарем досудового провадження, що означає його керівну роль у визначенні стратегії і напрямів розслідування. Водночас окремі слідчі дії, що обмежують конституційні права особи, потребують судового санкціонування: так, обшуки, арешти, прослуховування переговорів здійснюються лише за рішенням слідчого судді (Ermittlungsrichter), який виконує виключно контрольну функцію і не є активним учасником розслідування. Такий розподіл функцій між прокуратурою, поліцією та слідчим суддею є зразком функціональної спеціалізації, що забезпечує ефективність розслідування без шкоди для прав особи [14, с. 132].

Діяльність поліції у досудовому розслідуванні в країнах континентальної правової системи є важливою, але підпорядкованою: поліцейські офіцери виконують слідчі дії та оперативно-розшукові заходи, проте їхня діяльність підпорядкована контролю прокуратури або слідчого судді. У Франції поліцейські офіцери, які виконують функції судової поліції (police judiciaire), діють під керівництвом прокурора і зобов'язані звітувати перед ним про хід розслідування. В Іспанії поліція є допоміжним органом при слідчому судді, яким у цій країні є juez de instrucción, наділений широкими повноваженнями щодо керівництва досудовим розслідуванням. Така модель забезпечує правову упорядкованість слідчої діяльності, проте на практиці нерідко породжує конкуренцію повноважень між поліцією та прокуратурою, а також викликає питання щодо ефективності координації між цими органами [7, с. 133].

Принципово важливим аспектом досудового розслідування в країнах континентальної системи є порядок застосування запобіжних заходів, насамперед попереднього ув'язнення. Попереднє ув'язнення (détention provisoire у Франції, Untersuchungshaft у Німеччині, prisión provisional в Іспанії) є найбільш суворим запобіжним заходом і може застосовуватися лише за рішенням суду у

чітко визначених законом випадках: за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні тяжкого злочину, ризику втечі, знищення доказів або вчинення нового злочину. Тривалість попереднього ув'язнення обмежена законом і підлягає регулярному перегляду судом. Незважаючи на законодавчі гарантії, питання тривалості досудового ув'язнення залишається однією з найгостріших проблем у правозастосовній практиці більшості континентальних держав, оскільки надмірно тривале досудове ув'язнення фактично перетворюється на покарання особи до набрання обвинувальним вироком законної сили, що суперечить презумпції невинуватості [2, с. 79].

Збирання доказів у досудовому провадженні в країнах континентальної системи права характеризується рядом специфічних рис. По-перше, в більшості таких держав орган розслідування зобов'язаний збирати докази як на користь обвинувачення, так і на користь захисту, що відображає принцип об'єктивності розслідування. По-друге, допустимість доказів визначається на основі чіткого законодавчого регулювання: докази, отримані з порушенням закону, як правило, визнаються недопустимими і не можуть бути використані у судовому провадженні. Зокрема, у ФРН концепція заборони використання доказів (*Beweisverwertungsverbot*) передбачає виключення незаконно отриманих доказів з матеріалів справи, хоча критерії такого виключення різняться залежно від характеру порушення та обставин справи. По-третє, у кримінально-процесуальних системах більшості континентальних держав широко використовуються спеціальні методи розслідування – таємне спостереження, контрольована поставка, агентурна робота, – застосування яких суворо регламентоване і потребує санкції суду або прокурора. Особливої актуальності ці питання набули у зв'язку з розслідуванням терористичних злочинів, де баланс між ефективністю розслідування та гарантіями прав особи є надзвичайно вразливим.

Окремої уваги заслуговує питання строків досудового розслідування у континентальних правових системах. Розумна тривалість провадження є одним з елементів права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції про

захист прав людини, і забезпечення цієї вимоги є серйозним викликом для більшості держав романо-германської правової сім'ї. Надмірна тривалість досудового розслідування є однією з найбільш поширених підстав для констатації порушення Конвенції Європейським судом з прав людини, що свідчить про системний характер цієї проблеми в країнах континентальної Європи. Законодавство більшості цих держав встановлює строки розслідування, проте механізми їх дотримання та відповідальності за порушення часто є недостатньо ефективними. Реформування строків провадження та запровадження механізмів процесуального контролю за їх дотриманням є одним із пріоритетних напрямів модернізації кримінально-процесуального законодавства в сучасній Європі.

Участь захисника на стадії досудового розслідування є важливою гарантією прав особи і складовою права на захист. У різних континентальних системах вирішення цього питання неоднакове: якщо в Німеччині адвокат може брати участь у провадженні з моменту затримання підозрюваного і має право на конфіденційне спілкування з клієнтом, то у Франції до реформ 2000-х років можливості захисника на початкових стадіях поліцейського утримання були суттєво обмеженими. Після низки рішень ЄСПЛ та конституційних реформ Франція суттєво розширила права затримуваних на отримання правничої допомоги вже з перших годин тримання під вартою. Проте і нині рівень забезпечення захисту на досудовому розслідуванні в різних континентальних державах залишається нерівномірним і залежить від ресурсного забезпечення системи безоплатної правової допомоги.

Таким чином, досудове розслідування в країнах континентальної системи права є складним і багатогранним правовим інститутом, що поєднує риси публічно-правового переслідування, судового контролю та гарантій прав особи. Його характерними особливостями є активна роль прокуратури або слідчого судді у керівництві розслідуванням, обов'язковість судового санкціонування обмежувальних слідчих дій, принцип об'єктивності збирання доказів, а також

дедалі суворіші вимоги до дотримання строків провадження та забезпечення права на захист, що формуються під впливом стандартів Ради Європи та ЄСПЛ.

2.2. Судовий розгляд кримінальних справ та роль суду і сторін у процесі

Судовий розгляд кримінальних справ є ключовою і завершальною змістовною стадією кримінального процесу, на якій вирішуються питання винуватості або невинуватості особи та призначення покарання. Саме на цій стадії концентруються всі основні процесуальні гарантії, реалізується принцип змагальності, забезпечується публічність правосуддя і виноситься кінцеве рішення у справі – вирок, що набуває законної сили і може бути переглянутий лише в апеляційному або касаційному порядку. Судовий розгляд у країнах континентальної правової системи здійснюється в умовах значно більш активної участі суду у дослідженні обставин справи порівняно з моделлю змагального процесу, де суддя залишається переважно пасивним спостерігачем змагання сторін. Ця активна роль судді в континентальному процесі є одним із його найбільш характерних структурних елементів і суттєво впливає на хід та результат розгляду.

Система судів, що здійснюють кримінальне судочинство в державах романо-германської правової сім'ї, є, як правило, триінстанційною і включає суди першої інстанції, апеляційні суди та суди найвищої (касаційної) інстанції. Розподіл кримінальних справ між судами різних рівнів здійснюється за критерієм тяжкості злочину: незначні злочини (у Франції – *contraventions*, у Німеччині – *Ordnungswidrigkeiten* або *Vergehen*) розглядаються одноосібними суддями нижчих судів, злочини середньої тяжкості – колегіями суддів окружних або регіональних судів, а тяжкі злочини – спеціальними судами присяжних або кримінальними відділеннями апеляційних судів. Така диференціація є характерною рисою континентальної системи судоустрою і спрямована на оптимальний розподіл навантаження між судами з одночасним забезпеченням

належного рівня гарантій для осіб, обвинувачених у вчиненні тяжких злочинів [3, с. 123].

Роль суду в кримінальному процесі континентального типу принципово відрізняється від пасивної позиції судді в змагальному процесі. Континентальний суддя є активним учасником дослідження обставин справи: він самостійно допитує підсудного, свідків і потерпілих, витребує додаткові докази, призначає експертизи та вживає інших заходів з метою встановлення об'єктивної істини у справі. Такий підхід ґрунтується на концепції матеріальної істини (*vérité matérielle*), яка відрізняється від формальної істини змагального процесу, де суд визнає правим того, чий докази виявились переконливішими в умовах рівноправного змагання. Прагнення до матеріальної істини є одним із фундаментальних принципів континентального кримінального процесу і визначає всю логіку судового розгляду в цих системах, включаючи активну позицію судді, обов'язок обвинуваченого з'явитися до суду та правила оцінки доказів [16, с. 419].

Процесуальне становище сторін у судовому розгляді в країнах романо-германської правової сім'ї відрізняється від їхньої ролі в змагальному процесі. Прокурор у континентальному судовому розгляді виступає не суто функціональним обвинувачем, а представником публічного інтересу, зобов'язаним підтримувати обвинувачення лише в тому обсязі, в якому воно є обґрунтованим: якщо під час судового розгляду з'ясовуються обставини, що спростовують обвинувачення, прокурор зобов'язаний відмовитися від нього або змінити його. Цей підхід різко контрастує із змагальною моделлю, де прокурор є однобічно зацікавленою стороною у справі. Водночас захисник у континентальному процесі також наділений широкими процесуальними правами: він може ставити запитання свідкам, надавати докази, заявляти клопотання, висловлювати свою позицію після закінчення судового слідства. Реалізація цих прав залежить від процесуального статусу, наданого законом, та від реальної доступності кваліфікованої правничої допомоги для обвинуваченого [21, с. 46].

Суттєвою особливістю судового розгляду кримінальних справ у ряді країн континентальної правової системи є участь суду присяжних або шефенів. У Франції суд присяжних (Cour d'assises) розглядає справи про тяжкі злочини (crimes) і складається з трьох професійних суддів та дев'яти присяжних, які спільно вирішують питання вини та призначення покарання. Така модель відрізняється від класичного англо-американського суду присяжних, де присяжні вирішують виключно питання факту, тоді як суддя визначає міру покарання. У ФРН інститут шефенів (Schöffen) передбачає залучення двох непрофесійних засідателів до складу кримінального суду при розгляді справ середньої тяжкості, причому шефени мають рівні права з професійними суддями при прийнятті всіх рішень у справі. Ці форми участі громадян у правосудді є відображенням демократичних засад кримінального судочинства і слугують зв'язком між судовою системою і суспільством, хоча питання про ефективність такої участі залишається дискусійним у правовій доктрині [10, с. 253].

Доказова база судового розгляду в континентальних правових системах будується на принципі вільної оцінки доказів (intime conviction у Франції, freie Beweiswürdigung у Німеччині), відповідно до якого суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді матеріалів справи. На відміну від системи формальних доказів, що існувала у середньовічному інквізиційному процесі і де закон наперед визначав доказову силу кожного виду доказів, принцип вільної оцінки надає суду право самостійно оцінювати кожен доказ і сукупність доказів у справі. Разом з тим вільна оцінка доказів не є довільною: суд зобов'язаний мотивувати своє рішення, вказавши, чому він прийняв або відхилив ті чи інші докази. Мотивованість судового рішення є обов'язковою вимогою в усіх провідних континентальних правових системах і є важливою гарантією обґрунтованості вироку та можливості його перегляду в апеляційному порядку.

Апеляційний і касаційний перегляд вироків є важливою складовою системи гарантій правосуддя в континентальних державах. Апеляційний перегляд, як правило, передбачає повторний розгляд справи по суті – в тому

числі повторне дослідження доказів – апеляційним судом, що дозволяє виправляти як помилки у застосуванні права, так і фактичні помилки суду першої інстанції. Касаційний перегляд, на відміну від апеляційного, здійснюється найвищими судами (Кримінальна палата Касаційного суду Франції, Bundesgerichtshof Німеччини) і, як правило, обмежений перевіркою питань права без повторного дослідження фактичних обставин справи. Таким чином, система судових інстанцій забезпечує багатоступеневий контроль за законністю та обґрунтованістю вироків, що є необхідною умовою справедливості кримінального судочинства.

Таким чином, судовий розгляд кримінальних справ у країнах континентальної правової системи характеризується активною роллю суду у дослідженні обставин справи, концепцією матеріальної істини, принципом вільної оцінки доказів, широким спектром процесуальних прав сторін та розвиненою системою апеляційного і касаційного контролю. Сукупність цих елементів формує самобутню модель кримінального судочинства, що забезпечує баланс між ефективним публічним переслідуванням і надійними гарантіями прав особи в умовах демократичної правової держави.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КОНТИНЕНТАЛЬНИХ КРАЇНАХ

3.1. Основні проблеми функціонування кримінального процесу в країнах континентальної правової системи

Попри тривалу традицію розвитку і значну ступінь кодифікованості, кримінальний процес у країнах континентальної правової системи стикається з низкою серйозних проблем, що мають як структурний, так і функціональний характер. Ці проблеми зумовлені комплексом факторів: недостатньою ефективністю окремих процесуальних механізмів, суперечностями між публічними інтересами у кримінальному переслідуванні та правами особи, труднощами адаптації традиційних процесуальних форм до викликів сучасності, а також невідповідністю окремих правових конструкцій вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Системне вивчення цих проблем дозволяє визначити пріоритетні напрями реформування кримінально-процесуального законодавства і наблизити його до сучасних стандартів справедливого судочинства.

Однією з найбільш гострих проблем кримінального процесу в континентальних державах залишається забезпечення реального, а не формального захисту прав підозрюваних і обвинувачених. Хоча конституційне та процесуальне законодавство більшості цих держав закріплює широкий перелік прав особи у кримінальному судочинстві, їх практична реалізація нерідко стикається з суттєвими перешкодами. Зокрема, доступ до кваліфікованої правничої допомоги залишається нерівномірним: особи, які не мають фінансових ресурсів для найму приватного адвоката, змушені покладатися на систему безоплатної правової допомоги, яка в багатьох країнах є недофінансованою і неспроможною забезпечити належний рівень захисту. Це породжує системну нерівність між обвинуваченими з різним рівнем доходів, що суперечить принципу рівності сторін і праву на справедливий суд [8, с. 203].

Проблема захисту прав потерпілих у кримінальному процесі континентальних держав є не менш актуальною. Традиційно кримінальний

процес у цих державах концентрувався переважно на відносинах між державою та обвинуваченим, відводячи потерпілому другорядну роль. Хоча у більшості континентальних правових систем потерпілий має право на участь у провадженні – зокрема через інститут цивільного позову в кримінальному процесі, що є характерним для французького та ряду інших континентальних правопорядків, – на практиці ефективна реалізація цих прав нерідко ускладнюється через процесуальні бар'єри, брак інформації та недостатність підтримки з боку органів влади. Визнання потерпілого повноправним учасником кримінального провадження і забезпечення його права на правосуддя, відшкодування шкоди та захист від повторної віктимізації є одним із найважливіших завдань сучасного реформування кримінально-процесуального законодавства в континентальних державах [22, с. 121].

Проблема тривалості кримінального провадження в країнах континентальної правової системи залишається однією з найбільш системних і застарілих. Надмірна завантаженість судів, складність багатостадійного провадження, широкі можливості для зволікання з боку сторін і суду, недостатня чисельність суддівського корпусу та прокуратури, а також технологічна відсталість у веденні процесуальної документації – все це призводить до ситуації, коли справи розглядаються роками, а інколи й десятиліттями. Такий стан справ є несумісним із вимогою розумного строку провадження, гарантованою статтею 6 Конвенції, і є однією з найпоширеніших підстав для звернення до ЄСПЛ. Найбільш гострою ця проблема є в Італії та Іспанії, де хронічне перевантаження судової системи давно набуло характеру структурної кризи, яку лише частково вдалось пом'якшити через запровадження спрощених форм провадження [19, с. 21].

Суперечності у сфері допустимості доказів і законності слідчих дій є ще однією серйозною проблемою функціонування кримінального процесу в континентальних державах. З одного боку, ефективне розслідування злочинів, особливо організованих і терористичних, вимагає застосування спеціальних методів збирання доказів – таємного спостереження, прослуховування

переговорів, використання агентів під прикриттям, – які неминуче обмежують конституційні права особи. З іншого боку, недотримання процесуальних вимог при проведенні цих заходів тягне за собою визнання отриманих доказів недопустимими і може звести нанівець результати тривалого розслідування. Пошук оптимального балансу між інтересами ефективного розслідування і гарантіями прав особи є одним із найскладніших завдань для законодавця і правозастосовних органів у всіх континентальних правових системах. Особливо це проявляється при розслідуванні злочинів, пов'язаних із тероризмом, де запровадження спеціальних слідчих методів нерідко вимагає суттєвого обмеження традиційних процесуальних гарантій [25, с. 136].

Проблема судового розсуду та визначеності правових понять у кримінальному законодавстві континентальних держав є важливим аспектом функціонування кримінального процесу, що безпосередньо впливає на передбачуваність і справедливість судових рішень. Наявність оціночних понять у кримінальному законодавстві та кримінально-процесуальних кодексах надає суддям певну свободу розсуду при вирішенні справ, що є необхідним для врахування особливостей кожного конкретного випадку. Водночас надмірна широта суддівського розсуду може призводити до непослідовності й непередбачуваності судових рішень, а в окремих випадках – до зловживань. Забезпечення балансу між гнучкістю правозастосування і правовою визначеністю є постійним викликом для законодавця і судових органів у державах романо-германської правової сім'ї, і вирішення цього питання часто стає предметом конституційного або касаційного контролю. Судовий розсуд є особливо чутливим питанням при призначенні покарання, де широкі межі санкцій можуть призводити до значних відмінностей між вироками у подібних справах [24, с. 92].

Проблема взаємодії органів правопорядку в рамках кримінального провадження також суттєво впливає на ефективність кримінального процесу в континентальних державах. Поліція, прокуратура, слідчий суддя, суд, виконавчі органи – кожен з цих суб'єктів виконує свою роль у кримінальному провадженні,

і від злагодженості їх взаємодії залежить результат усього процесу. На практиці між цими органами нерідко виникають конкуренція повноважень, брак координації, а подекуди й інституційні конфлікти, що можуть суттєво ускладнити або подовжити провадження. Водночас правові системи більшості континентальних держав поки що не виробили ефективних механізмів горизонтальної координації між різними правоохоронними суб'єктами, що залишається актуальним завданням для законодавчої та інституційної реформи.

Проблема угод у кримінальному процесі є відносно новою для держав романо-германської правової сім'ї, оскільки традиційно цей інститут асоціювався виключно з американською системою *plea bargaining*. Проте під впливом перевантаженості судів і необхідності скорочення строків провадження окремі елементи угод у кримінальному процесі почали проникати і в законодавство континентальних держав: у Франції діє процедура *comparution sur reconnaissance préalable de culpabilité*, у Німеччині – *Absprachen im Strafverfahren*, визнані конституційно прийнятними Федеральним конституційним судом у 2013 році. Запровадження угод у континентальні системи породжує низку проблем: небезпеку тиску на обвинуваченого, ризик засудження невинуватих осіб, а також суперечність із принципом публічного правосуддя та принципом матеріальної істини, що є засадничими для континентального кримінального процесу [12].

Отже, функціонування кримінального процесу в країнах континентальної правової системи супроводжується цілою низкою системних і функціональних проблем, що охоплюють широке коло питань – від забезпечення доступу до правової допомоги та захисту прав потерпілих до проблем тривалості провадження, допустимості доказів і запровадження угод у кримінальному процесі. Вирішення цих проблем потребує комплексного підходу, що поєднує законодавчі реформи, інституційні перетворення та формування відповідної правової культури серед усіх учасників кримінального судочинства.

3.2. Гармонізація кримінального процесу з міжнародними стандартами та перспективи розвитку

Процес гармонізації кримінального процесу з міжнародними стандартами є однією з найбільш динамічних і визначальних тенденцій розвитку правових систем держав континентальної правової сім'ї у сучасну епоху. Під гармонізацією в широкому розумінні мається на увазі цілеспрямований процес приведення національного законодавства і правозастосовної практики у відповідність до міжнародно-правових норм і стандартів у галузі прав людини та кримінального судочинства, вироблених у рамках Ради Європи, Європейського Союзу та ООН. Цей процес має двоїстий характер: з одного боку, він обумовлений міжнародно-правовими зобов'язаннями держав; з іншого – відображає власну еволюцію правових систем під впливом конституційних принципів і вимог суспільства до справедливості правосуддя.

Визначальну роль у формуванні міжнародних стандартів кримінального судочинства для держав романо-германської правової сім'ї відіграє практика Європейського суду з прав людини. ЄСПЛ, тлумачачи положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема статті 5 і 6, сформував розгалужену систему стандартів щодо законності позбавлення волі, права на справедливий суд, права на захист, розумного строку провадження та ін. Ці стандарти мають обов'язковий характер для держав-учасниць Конвенції і не лише безпосередньо впливають на правозастосовну практику, а й зумовлюють законодавчі зміни у кримінально-процесуальних кодексах відповідних держав. Показовим у цьому контексті є досвід Франції, яка внаслідок численних рішень ЄСПЛ провела масштабне реформування законодавства щодо тримання під вартою, права на адвоката та умов попереднього ув'язнення протягом 2000–2010-х років [9, с. 107].

Другим за значущістю джерелом міжнародних стандартів у галузі кримінального процесу для держав – членів Євросоюзу є право ЄС. Починаючи з Лісабонського договору 2007 року, Союз набув значно ширших повноважень у сфері кримінального судочинства і прийняв низку директив, спрямованих на

гармонізацію процесуальних прав в усіх державах-членах. Директиви щодо права на інформацію у кримінальному провадженні (2012/13/ЄС), права на доступ до адвоката (2013/48/ЄС), безоплатної правової допомоги (2016/1919/ЄС) та ін. суттєво вплинули на кримінально-процесуальне законодавство всіх держав – членів ЄС, включаючи провідні континентальні правові системи. Ці директиви сформували спільний мінімальний стандарт процесуальних прав у кримінальному судочинстві для всього простору ЄС, хоча держави зберегли право запроваджувати більш сприятливі для обвинувачених стандарти на національному рівні [12].

Гармонізація кримінального процесу з міжнародними стандартами проявляється, зокрема, у реформуванні системи розкриття матеріалів провадження. Принцип відкриття матеріалів кримінального провадження стороні захисту (*disclosure*) поступово проникає і у континентальні системи: право обвинуваченого та його захисника на ознайомлення з матеріалами, зібраними органами розслідування, дедалі більше визнається необхідним елементом справедливого судочинства. Це є суттєвим зрушенням порівняно з традиційною практикою ряду континентальних держав, де можливості захисту щодо ознайомлення з доказами обвинувачення були обмеженими особливо на досудових стадіях провадження. Правове забезпечення цього принципу є важливим кроком на шляху до дійсного забезпечення рівності сторін у кримінальному провадженні [1, с. 202].

Однією з найважливіших тенденцій розвитку кримінального процесу в континентальних державах є посилення ролі диверсійних і відновних механізмів – медіації, угод, відновного правосуддя тощо. Ці механізми спрямовані на розвантаження судової системи, прискорення вирішення менш тяжких справ і забезпечення більш гнучкого реагування на злочин з урахуванням інтересів потерпілого. Проте впровадження таких механізмів у системи, що ґрунтуються на принципах публічного переслідування та матеріальної істини, вимагає зваженого підходу і ретельного законодавчого регулювання, щоб не допустити зниження рівня гарантій прав підозрюваних і обвинувачених. Спрощене

кримінальне судочинство, що поширилося в більшості континентальних держав як відповідь на перевантаженість судів, включає різні форми – від наказного провадження до угод про визнання вини – і є важливою структурною тенденцією сучасного кримінального процесу.

Цифровізація кримінального судочинства є ще однією ключовою тенденцією розвитку кримінального процесу в континентальних державах. Запровадження електронного документообігу, цифрових доказів, систем відеоконференцій для участі у слуханнях, штучного інтелекту для аналізу доказів та прийняття процесуальних рішень – все це принципово змінює традиційні процесуальні форми і ставить принципово нові виклики перед законодавцем і правозастосовниками. Зокрема, питання допустимості цифрових доказів, захисту персональних даних учасників провадження, засобів забезпечення кібербезпеки у кримінальному судочинстві вимагають розробки нових правових механізмів, що поки що лише частково вирішено в законодавстві більшості континентальних держав. Паралельно зростає увага до питань кримінального переслідування кіберзлочинів, де традиційні процесуальні механізми нерідко виявляються неадекватними специфіці цього виду злочинності [23, с. 89].

Перспективи розвитку кримінального процесу в країнах континентальної правової системи визначаються кількома провідними векторами. По-перше, триватиме поглиблення гармонізації з міжнародними та європейськими стандартами прав людини в кримінальному судочинстві під впливом ЄСПЛ і права ЄС. По-друге, посиляться тенденції до запровадження елементів змагальності на стадії досудового розслідування і посилення ролі захисту у цій стадії. По-третє, реформуванню піддаватимуться традиційні континентальні інститути – зокрема, інститут слідчого судді, що в ряді держав уже трансформований або скасований. По-четверте, дедалі більшого значення набуватимуть альтернативні форми вирішення кримінально-правових конфліктів – медіація, відновне правосуддя, угоди. По-п'яте, впровадження

цифрових технологій кардинально змінить форму здійснення процесуальних дій і потребуватиме принципово нового правового регулювання.

Досвід держав, що здійснили найбільш успішні реформи кримінально-процесуального законодавства в бік його відповідності міжнародним стандартам, свідчить про те, що ефективна гармонізація можлива лише за умови системного підходу, що включає не лише законодавчі зміни, а й інституційні реформи, підвищення кваліфікації суддів і прокурорів, розвиток системи безоплатної правової допомоги та формування належної правової культури серед усіх учасників кримінального провадження. Важливим елементом є також відкритість правових систем до зовнішнього контролю – зокрема, через механізм моніторингу Ради Європи та ЄС, який дозволяє виявляти системні проблеми і рекомендувати шляхи їх вирішення на основі кращих практик держав-учасниць.

Таким чином, гармонізація кримінального процесу з міжнародними стандартами є не лише правовим зобов'язанням, а й стратегічним пріоритетом для держав романо-германської правової сім'ї, що прагнуть відповідати сучасним вимогам справедливого, ефективного і гуманного кримінального судочинства. Реалізація цього пріоритету вимагає поєднання поваги до національної правової традиції з відкритістю до трансформації тих елементів кримінального процесу, що вже не відповідають сучасним стандартам захисту прав людини.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати такі висновки.

1. Кримінальний процес у країнах континентальної системи права є самобутньою і внутрішньо узгодженою правовою системою, що склалася під впливом тривалої юридичної традиції, романо-германської правової спадщини та сучасних міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Його визначальними ознаками є публічно-правовий характер кримінального переслідування, активна роль державних органів у встановленні об'єктивної істини, розгалужена система принципів, що гарантують права учасників процесу, а також поєднання слідчого начала на досудовому етапі зі змагальними елементами на стадії судового розгляду.

2. Система джерел кримінального процесу в романо-германських державах є ієрархічно впорядкованою і включає конституцію, кримінально-процесуальний кодекс, спеціальні закони, підзаконні акти та міжнародні договори. Основною моделлю кримінального процесу в цих державах є змішана модель, яка поєднує слідчі та змагальні елементи, причому французька і німецька моделі є найбільш впливовими зразками, що визначили розвиток кримінально-процесуального законодавства багатьох держав.

3. Досудове розслідування в континентальних правових системах характеризується активною роллю прокуратури або слідчого судді, обов'язковістю судового санкціонування обмежувальних слідчих дій, принципом об'єктивності розслідування та дедалі суворішими вимогами до забезпечення права на захист і розумних строків провадження.

4. Судовий розгляд кримінальних справ у континентальному процесі вирізняється активною роллю суду, орієнтацією на встановлення матеріальної істини, принципом вільної оцінки доказів та розвиненою системою апеляційного і касаційного контролю. Прокурор виступає представником публічного інтересу, а не однобічно зацікавленою стороною, що принципово відрізняє його від ролі в змагальному процесі.

5. Серед основних проблем функціонування кримінального процесу в континентальних державах виділяються нерівний доступ до правової допомоги, недостатня захищеність прав потерпілих, надмірна тривалість провадження, суперечності щодо допустимості доказів і запровадження угод у процес, а також брак ефективної координації між органами кримінального переслідування.

Отже, гармонізація кримінального процесу з міжнародними стандартами є визначальною тенденцією сучасного розвитку кримінально-процесуальних систем романо-германських держав. Під впливом ЄСПЛ і права ЄС у цих системах відбуваються масштабні реформи, спрямовані на посилення гарантій прав особи, запровадження елементів змагальності, цифровізацію судочинства та розвиток альтернативних форм вирішення кримінально-правових конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк А. Б. Міжнародний досвід відкриття матеріалів кримінального провадження іншій стороні. *Часопис Київського університету права*. 2023. № 2. С. 200–203.
2. Бараннік Р. В. Порівняльний аналіз оціночних понять та суддівської дискреції в кримінальному праві Франції та Німеччини. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2025. 47. С. 76–82.
3. Власова Г. П. Європейський досвід застосування спрощеного кримінального судочинства. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. № 2. С. 121–126.
4. Войнарович А. Б. Характерні ознаки кримінального процесу країн континентальної системи права та України: порівняльно-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. С. 117–122.
5. Дамаська М. Structures of Authority and Comparative Criminal Procedure. *The Yale Law Journal*. 1975. Vol. 84, № 3. P. 480–544.
6. Долгополов А. Особливості джерел кримінального процесу Франції і США. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. 2012. Вип. 173 (3). С. 239–244.
7. Калатур М. Особливості функціонування правоохоронних систем держав Європейського Союзу. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 1. С. 131–135.
8. Кейп Е., Наморадзе З. Ефективний захист у кримінальному процесі в країнах Східної Європи: Болгарія, Грузія, Литва, Молдова, Україна. Київ : Міжнародний фонд «Відродження», 2012. 516 с.
9. Ковальчук С. О. Поняття речових доказів у кримінальному процесуальному законодавстві й доктрині кримінального процесу країн континентальної (романо-германської) правової системи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 104–109.

10. Лазоренко Є. Ю. Генезис повноважень верховного суду в кримінальному судочинстві на прикладі України та деяких країн світу. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 251–254.
11. Левенець Б. Б. Моделі судового правозастосування України та Франції: порівняльно-правове дослідження. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 51–56.
12. Лесяк О. О. Угоди в кримінальному процесі держав континентального права. *Право і суспільство*. 2013. № 6. С. 298–301.
13. Михалюк М. М. Поняття та види моделей судових систем (на прикладі зарубіжних країн). *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. № 3 (16). С. 303–311.
14. Мілевський М. Зарубіжний досвід країн континентальної системи права у розслідуванні злочинів, пов'язаних із тероризмом. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2016. 22.6. С. 130–135.
15. Молдован А. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
16. Нор В. Т., Ханас Х. Р. Цивільний позов у кримінальному процесі України та інших країн континентальної системи права: порівняльна характеристика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. № 2. С. 414–425.
17. Передерій О. С. Особливості правового регулювання діяльності поліції країн континентальної правової сім'ї. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 32–36.
18. Попелюшко В. О. Система органів розслідування та їх повноваження за КПК Франції 1808 р. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. № 2. С. 39–43.
19. Романюк В. В. Досвід країн Західної Європи у сфері кримінального судочинства стосовно дітей. *Право і безпека*. 2009. № 3. С. 18–23.

20. Соловий Г. В. Реалізація принципу змагальності в кримінальному процесі зарубіжних країн. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 166–172.
21. Циганюк Ю. В. Інститут цивільного позову в кримінальному процесі України та країн континентальної правової системи. *Право і Безпека*. 2007. Т. 6, № 2. С. 43–47.
22. Циганюк Ю. В. Потерпілий в кримінальному процесі країн континентальної правової системи та України: порівняльно-правове дослідження. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. № 4. С. 119–125.
23. Циганюк Ю. В. Форми цивільного позову в кримінальному процесі України та країн континентальної правової системи. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2. С. 86–93.
24. Циганюк Ю. В. Цивільний позивач в кримінальному процесі країн континентальної правової системи та України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2006. № 6. С. 89–96.
25. Черепій П. М. Кримінальне судочинство Федеративної республіки Німеччина та його структура. *Науковоінформаційний вісник*. 2019. № 7. С. 133–138.